

TALLINNA PEDAGOOGIKAÜLIKOO
INFOTEADUSE OSAKOND

PRIIT HALBERG

"ÕPPEKIRJANDUS JA SELLE VÄLJAANDMINE
EESTI VABARIIGIS 1918 - 1940"

Magistritöö referaat

Tallinn 1993

Ametlikud oponentid:

ajaloo kand. Liivi Aarma (ETA Ajaloo Instituut)
filol. kand. Mari Kalvik (TPÜ)

Kaitsmine toimub Tallinna Pedagoogikaülikoolis
lai tn. 13 17. juunil 1993. a.
kl. 16.00 auditooriumis 308.

Magistritöoga võib tutvuda Tallinna Pedagoogikaülikooli
raamatukogus Narva mnt. 29.

Kaitsemiskomisjoni tehn. sekretär: Tiina Markus

M A G I S T R I T Ö Ö R E F E R A A T

Probleemi aktuaalsus

Rahvuskeelsel õppekirjandusel on kultuuriajaloos suur tähtsus - ta on inimese maailmapildi kujundaja, kultuurimälu kandja, üks olulisi kommunikatsiooni kanaleid. Õpikud edastavad süstemaatilist ja esmatähtsat informatsiooni.

Esimesed õpikud trükiti Eestimaal 16. sajandi lõpul, 17. sajandi alguses. Need olid aabitsad ja koolidele mõeldud katekismused. Esimeste aineõpikute väljaandmiseni jõuti 19. sajandi II poolel. Venestamispoliitika 19. sajandi lõpul tekitas emakeelse õppekirjanduse väljaandmisesse tühimiku.

1918. aastal loodud rahvusriik pani aluse emakeelsele kooliharidusele. Sellega seonduvate ümberkorralduste käigus tuli välja vahetada või esmakordselt koostada õppekirjandus kõikide koolitüüpide jaoks. Õppekirjandus viidi vastavusse ühiskonna nõudmistega.

Käesoleva uurimistöö temaatika on aktuaalne, kuna seoses viimastel aastatel toimunud muudatustega ühiskondlikus elus ning Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega on hakatud suurt tähelepanu pöörama esimese Eesti Vabariigi perioodi (1918-1940) pedagoogilise mõtte arengule, sealhulgas õppekirjanduse kujunemisele ning selle osatähtsusele haridus- ja kultuurielus.

Uurimistöö eesmärk

Uurimistöö eesmärgiks on anda arengulooline ülevaade Eesti Vabariigis aastail 1918-1940 ilmunud õppekirjandusest, selle kujunemisest õppeainete kaupa, Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi tegevusest õppekirjanduse väljaandmise kontrollimisel ja kasutamiseks lubamisel, standardõpikute väljaandmisega seonduvatest probleemidest, õppekirjanduse osast üldises trükitoodangus ning tähtsamatest õppekirjandust välja andnud kirjastustest. Uurimistöö teiseks põhi-

eesmärgiks oli koostada võimalikult täielik aastail 1918-1940 Eesti Vabariigis ilmunud õppekirjanduse kronoloogiline nimestik.

Eesmärgist lähtuvalt oli uurimistöö ülesanneteks:

- 1) anda ülevaade haridussituatsioonist Eesti Vabariigis aastail 1918-1940;
- 2) koguda materjali ja analüüsida õppekirjanduse kujunemist õppeainete lõikes;
- 3) arhiivmaterjalidele toetudes analüüsida Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi tegevust õppekirjanduse kujunemise ja väljaandmise suunamisel;
- 4) anda ülevaade õppekirjanduse osatähtsusest üldises trükiteodangus ning tähtsamatest õppekirjandust väljaandnud kirjastustest;
- 5) iseloomustada õppekirjanduse tehnilist vormistust;
- 6) koostada aastail 1918-1940 Eesti Vabariigis ilmunud õppekirjanduse kronoloogiline nimestik.

Uurimise objekt: Õppekirjandus ja selle väljaandmine.

Uurimise aine: Õpikud, töövihikud, metoodilised materjalid, arhiivdokumendid, õpikute kasutamist ja retseptsiooni kajastavad kirjutised jms.

Uurimistöö uudsus

Eesti Vabariigi perioodil (1918-1940) välja antud õppekirjandust on senini uuritud lünklikult ja eeskätt pedagoogilisest aspektist. Üldistavat ülevaadet aineõpikute kujunemisest ja nende kirjastamisest raamatuloo aspektist senini tehtud ei ole. Samuti puudus senini vaadeldava perioodi kohta õppekirjanduse nimestik.

Uurimistöö praktiline tähtsus ja rakendatavus

Uurimistöö on rakendatav Eesti Vabariigi perioodi raama-

tulugu ja pedagoogika ajalugu käsitlevate ülevaateteoste osana; samuti eesti raamatu ajaloo kursuse põhjalikumaks ja süvendatud omandamiseks.

Kirjandusnimestik on rakendatav õppekirjanduse kogu täiendamisel (järelkomplekteerimisel) nii Tallinna Pedagoogikaülikooli raamatukogus kui ka teistes raamatukogudes ja asutustes (Pedagoogika muuseumis jm.).

Kaitmiseks on esile toodud järgmised teesid:

- 1) kujunes välja rahvuskeelne õpikute süsteem kogu koolisüsteemi ulatuses (algkoolist kõrgkoolini);
- 2) Õppekirjanduse väljaandmine ja õpikute sisu oli tihedas seoses ja sõltuvuses hariduspoliitikast - kooliseadustest, õpetatavatest õppeainetest ja õppekavadest ning -programmidest;
- 3) Haridus- ja Sotsiaalministeerium osales aktiivselt õpikute kvaliteedi kontrollimisel ning nende lubamisel või keelamisel koolides kasutamiseks;
- 4) Aineõpikud kujunesid vabas konkurentsisis; üheaegselt kasutati paralleelõpikuid; paljud aineõpikud ilmusid sarjadena;
- 5) Aineõpikute laialdase standardiseerimiseni Eesti Vabariigis ei jõutud;
- 6) Õppekirjandus moodustas olulise osa Eesti Vabariigi perioodil ilmunud trükistest;
- 7) Suurem osa trükistest anti välja juhtivate universaalsete ja spetsiaalsete kirjastuste poolt; autor-kirjastajate osakaal jäi väikeseks;
- 8) Õppekirjanduse tehniline tase paranes 22 iseseisvusaasta jooksul tunduvalt;
- 9) Aastail 1918-1940 Eesti Vabariigis ilmunud õppekirjanduse kronoloogiline nimestik on vajalikuks vahendusematerjaliks eesti pedagoogika ja raamatuloo uurijatele.

Dokumentaalne baas

Uurimistöö dokumentaalseks baasiks on Eesti Vabariigi perioodil välja antud õppekirjandus (õpikud, töövihikud, saateaine kogumikud jms.), ajakirjad "Kasvatus", "Haridus-

ja Sotsiaalministeeriumi Teataja", "Riigi Teataja", aasta-
raamatud "Eesti Kroonika". Kirjandusnimestiku koostamisel
kasutati eesti raamatute üldnimestikke (1918-1940).

Uurimistöös kasutati Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi
fondi (f. 1108) Eesti Riigiarhiivis.

Uurimistöö struktuur:

Uurimistöö koosneb kahest osast: tekstilisest osast ja
kirjandusnimestikust.

Uurimistöö I osa koosneb sissejuhatusest, viiest pea-
tükist, kokkuvõttest, kasutatud kirjanduse loetelust ning
kolmest lisast, kokku 145 leheküljel.

Sissejuhatuses antakse lühiülevaade eesti õppekirjan-
duse arengust 16. sajandi lõpust Eesti Vabariigi väljakuulu-
tamiseni 1918. aastal, eesti õppekirjanduse senisest uuritu-
sest, käesoleva uurimistöö eesmärgist, uurimise objektist ja
ainest ning selle praktilisest rakendatavusest.

I peatükis "Haridussituatsioon Eesti Vabariigis 1918-
1940" antakse ülevaade üld- ja kutsehariduspoliitikast Ees-
ti Vabariigis ning üldhariduslikes koolides õpetatavatest
õppeainetest.

II peatükis "Õppekirjanduse kujunemine" on vaatluse all
Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi tegevus õppekirjanduse
kujunemisel ning kvaliteedi kontrollimisel (Kooliraamatute
komisjoni, HSM Koolivalitsuse osakonna ja Kooliraamatute
komitee tegevuse kaudu); standardõpikute kasutuselevõtmise-
ga seotud probleemistik. Põhjalikult käsitletakse õppekir-
janduse kujunemist tähtsamates üldhariduslikes õppeainetes.

III peatükk "Õppekirjanduse väljaandmine Eesti Vaba-
riigis 1918-1940" käsitleb õppekirjanduse osa üldisest
trükitoodangust ja seda mõjutanud tegureid; õppekirjanduse
väljaandmise jagunemist kirjastuste ja autor-kirjastajate
vahel; tähtsamaid universaalseid ja spetsiaalseid kirjas-
tusi, mis tegelesid õppekirjanduse väljaandmisega ning õp-
pekirjanduse väljaandmise geograafiat.

IV peatükk "Õppekirjanduse tiraažid, hind ja kujundus"
annab ülevaate tiraažide ja hindade kujunemisest, seda mõ-
jutanud teguritest ning õppekirjanduse kujundamisest.

V peatükk iseloomustab kirjandusnimestikku "Eesti Vabariigis aastail 1918-1940 ilmunud õppekirjandus".

Kokkuvõte sisaldab tähtsamad kokkuvõtvad punktid uurimistööst ning antakse hinnang õppekirjanduse ilmumisele Eesti Vabariigis.

Uurimistöö teise osa moodustab kirjandusnimestik "Eesti Vabariigis aastail 1918-1940 ilmunud õppekirjandus".

Nimestik koosneb sissejuhatusest, kronoloogilisest nimestikust ja registritest (nimede; mitme autoriga trükiste pealkirjade; kirjastuste, kirjastajate ja autor-kirjastajate ning ainete registritest).

Uurimistöö sisu

1918. aasta veebruaris kuulutati välja Eesti Vabariik. Koheselt alustati hariduselu ümberkorraldamisega. Teiste Euroopa riikide eeskujul võeti üldharidusliku koolisüsteemi aluseks ühtluskooli põhimõtted, mis võimaldasid kõikidel rahvakihtidel saada ühesuguse põhihariduse.

Ühtluskooli põhimõtted pandi paika 1920. a. algkoolide ja 1922. a. keskkoolide seadustega. Vähemusrahvustele kindlustati emakeelse hariduse omandamine riigi põhiseadusega. Riigikeel muudeti vähemusrahvustele esimeseks kohustuslikuks võõrkeeleks.

6-klassilise kohustusliku algkooli ning sellele järgneva 5-klassilise keskkooli süsteem püsis muutumatuna kuni 1934. aasta koolireformini, mis muutis senise ühtluskooli 3-astmeliseks ja dualistlikuks. Koolikohustust alandati 6-lt õppeaastalt 4-ni, millega alanes üldine haridustase. Sellise mädala koolikohustusega jäi Eesti kaugemale maha kultuurriikidest. Suuremat tähelepanu hakati pöörama praktilisele haridusele, mis tähendas kutsehariduslike õppeasutuste võrgu laiendamist ja mitmekesistamist.

Hariduspoliitika väljatöötajaks ja elluviijaks oli Haridusministeerium (Haridus- ja Sotsiaalministeerium). Eesti Vabariigi hariduspoliitika oli suhteliselt ebastabiilne, mis väljendus eelkõige õppe- ja tunnikavade, eksamite, õppeainete jms. sagedases muutmises.

Eesti Vabariigi perioodil (1918-1940) püüti haridussüsteemi muuta võrdväärseks teiste kultuurrahvaste haridussüs-

teemidega. Seda tehti läbi otsingute ja paratamatult kaasnevate vigade. Sagedaste eriarvamuste ja üksteise vastu tegutsemise tõttu ei suudetud paljut kavandatust ellu viia.

Üleminek emakeelsele kooliharidusele tekitas suure nõudluse uute õpperaamatute järgi, mis kajastaksid muutunud olukorda objektiivselt, vastaksid uutele õppekavadele ja ideoloogilistele kontseptsioonidele.

Eesti Vabariigi algaastail toimus kooliraamatute väljaandmine stiihiliselt. Kõik asjast huvitatud isikud või organisatsioonid võisid enda äranägemise järgi õpperaamatuid koostada ja kirjastada, vastutamata nende sisulise ja tehnilise kvaliteedi eest. Nii võisid raamatuturule ning sealt koolidesse sattuda ka madalakvaliteedilised õpikud.

Õppekirjanduse stiihilise väljaandmise peatamiseks ja kontrolli kehtestamiseks nende sisulise ja tehnilise kvaliteedi üle loodi 1924. aasta alguses Haridusministeeriumi juurde Kooliraamatute komisjon (5 liiget), kelle ülesandeks oli õppekirjanduse läbivaatamine, arvustamine ning koolidele tarvitamiseks lubamine või keelamine.

Õpikute meelevaldset vahetamist piirati mitme määrusega, millest aga tihti kinni ei peetud. Vähemusrahvuste koolide jaoks teistest riikidest saadud õppekirjandus tuli samuti kohustuslikus korras saata komisjonile läbivaatamiseks ja loa saamiseks.

Aastani 1930 kandis Haridus- ja Sotsiaalministeerium õpperaamatute arvustamiskulud oma eelarvest, edaspidi pidid kirjastajad või arvustajad ise arvustamise eest maksma.

Kooliraamatute komisjoni tegevus tähendas eelkõige kontrolli õppekirjanduse sisulise väärtuse üle, mis aga ei välistanud paralleelselt kasutatavate õpikute ilmumist ning kasutuselevõttu koolides. Negatiivsena peab märkima soovitude sagedast hilinemist, mis takistas uute ilmuvate õpperaamatute kohest kasutuselevõttu Eestimaa koolides. Kümne tegevusaastaga (1924-1934) suudeti tõsta ilmuvate õpperaamatute kvaliteeti, piirata madalatasemeliste õpikute jõudmist koolidesse ning vähendada õppekirjanduse liiga sagedat ja põhjendamatu vahetamist.

1934. aastal jätkas Kooliraamatute komisjoni tööd HSM Koolivalitsuse osakond. Alg-, kesk- ja kmtsekoolides lubati

kasutusele võtta ainult HSM poolt lubatud õpperaamatud. Raamatute kirjastamist piirati veelgi - kavatsetav õpperaamat tuli arvustamiseks esitada käsikirjas, Koolivalitsus võis käsikirja läbivaatamisest keelduda, kui vastavas õppeaines vastavas klassis oli juba kasutusel vähemalt kaks loa saanud õpperaamatut või kui vastava liigi koolides oli tarvilusel ajutised õppekavad.

1. jaanuaril 1939. a. loodi Kooliraamatute komitee, mis võttis üle kooliraamatute väljaandmise kontrollimisega seotud kohustused ja ülesanded. Komitee ei jõudnud lühikese tegevusperioodi tõttu palju korda saata. Tema tegevusvaldkonda kuulus esimeste standardõpikute väljatöötamise organiseerimine, arvustamine ja koolidele soovitamine.

Vastukaaluks paralleelõpikutele tõusis 1930-ndate aastate II poolel teravalt päevakorda küsimus standardõpikute sisseseadmisest eesti alg- ja keskkoolides.

Standardõpikuid pooldavad väited olid suhteliselt subjektiivsed ja põhjendamatud, standardõpikute vastu rääkivad väited seevastu rohkem objektiivselt argumenteeritud. Pikaajaliste vaidluste tulemusena standardiseeriti osaliselt kirjanduse ja matemaatika õpikud (kokku 10 õpperaamatut). Kirjastuste huve ning vaba konkurentsi kahjustava täielikult standardiseeritud õpperaamatute süsteemini õnneks ei jõutud.

Eesti Vabariigi algusaastail kasutati nii tõlkeõpikuid (põhiliselt loodusteadustes), mimeograafil paljundatud konsepte (matemaatikas, füüsikas), kui ka eesti autorite originaalõpikuid. 1920-ndate aastate II poolel said originaalõpikud juhtivateks, tõrjudes tõlkeõpikud kõrvale.

Õppekavade ja -programmide ning koolisüsteemi muudatuste tõttu toimus õppekirjanduses pidev korrektuuride tegemine, millega kaasnes ühe või teise õpiku täiendatud, parandatud või ümbertöötatud (kordus)trüki ilmumine.

Kui 1920-ndatel aastatel ilmus enamik õpikuid üksikautoritelt üksikute raamatutena, siis 1930-ndatel aastatel suurenes mitme autori koostöös loodud õpikute ning õpikute sarjade osatähtsus.

22 iseseisvusaasta jooksul kujunes Eesti Vabariigis välja heatasemeline aineõpikute baas üld- ja kutsehariduslike koolide tarbeks.

Aabitsad. Eesti Vabariigi algusaastail kasutati sajan-divahetusel ilmunud aabitsate kordustrükke. Utest aabitsatest on huvitavamad V. Tammani ja A. Rulli "Huvitaja" (1921), M. Kampmanni "Uus aabits" (1929) ning 1932. a. ilmunud "Elav sõna I". Kokku ilmus aastail 1918-1940 49 aabitsat.

Eesti keele õpperaamatuid anti välja nii eesti kui ka vähemusrahvuste koolidele. Põhiliselt kasutati F. Puusseppa, M. Meose, E. Muugi ja A. Mölleri keeleõpikuid. 1930-ndate aastate II poolel ilmusid keeleõpikute sarjad kirjastustelt "Loodus", "Noor-Eesti Kirjastus" ja Eesti Kirjanduse Seltsilt. Emakeelse kooli areng stimuleeris eesti keele õpperaamatute väljaandmist - kokku ilmus neid 223.

Kirjanduse õpikuid ilmus samuti suhteliselt palju - 274.

Loodusteadused. Botaanika õpperaamatuid ilmus 33, neist 27 kirjastuselt "Loodus". Tunnustatud autoriks oli A. Vaga. Zooloogia õpperaamatuid anti välja 25, neist 24 "Looduselt". Keemia oli ainus loodusteaduslik õppeaine, kus ei ilmunud ühtegi tõlkeõpikut (kokku ilmus keemia õppematerjale 29). Füüsikas olid produktiivsemateks autoriteks J. Lang ja V. Erlemann. Selles aines anti välja 33 õpperaamatut ja -materjali.

Koduloos ilmus palju metoodilist kirjandust, kuid ainult 8 õppematerjali.

Loodusõpetuse õpetamisel ei peetud õpperaamatuid tähtsaks ega otstarbekaks. Kokku ilmus aga 111 õppematerjali, neist enamus sarjadena. Õpikuid oli 59, saateaine kogumikke 22.

Geograafias anti välja 202 õppematerjali, neist 120 õpikut, 51 töövihikut, 17 tööjuhust ja 12 atlast. Produktiivsemateks autoriteks olid D. Koppel ja S. Sütt (89 trükist).

Ajaloo õppematerjale ilmus 240. Produktiivsemateks autoriteks olid J. Adamson (83 trükist) ja E. Asson (26). Kirjastustest olid juhtivateks "Loodus" 108, "Noor-Eesti Kirjastus" ja Eesti Kirjanduse Selts 36 trükisega.

Inglise keele õpikuid ja õppematerjale ilmus 68, saksa keeles 99.

Muusikaõpikuid iseloomustavaks jooneks oli see, et paljud autorid kirjastasid ise oma õpikuid. Produktiivseteks autoriteks olid R. Päts, V. Tamman ja J. Aavik.

Matemaatikas (sh. algebra, aritmeetika, geomeetria, planimmeetria, stereomeetria ja trigonomeetria) olid samuti populaarseteks sarjad nii õpikute kui töövihikute osas. See ainevaldkond moodustas u. 1/5 kogu Eesti Vabariigi perioodil (1918-1940) ilmunud õppekirjandusest (kokku 523 trükist). Juhtivateks kirjastusteks olid "Loodus" (178 trükist) ja "Kooli-kooperatiiv" (120 trükist).

Rahvusliku vabanemise järel 1918. aasta alguses kujunes õppekirjanduse väljaandmisel Eestis välja omamoodi tüüpsituatsioon, mis oli ja on omane riikidele, kus toimub kiire üleminek emakeelsele haridusele. Mõne aastaga vahetati välja praktiliselt kogu õppekirjandus, mistõttu selle tüübi osakaal üldises trükitoodangus tõusis erakordselt suureks (aastail 1918-1922 21,5-28,7% ilmunud raamatutest). 1920-ndate II poolel langes õppekirjanduse hulk ja osatähtsus 8-13 %-ni aasta trükitoodangust. Teiseks õppekirjanduse väljaandmise aktiivseks perioodiks oli 1934. aasta koolireformile järgnenud aastad - 1935-1936, mil ilmusid uued õppematerjalid vastavalt uuele koolikorraldusele ja õppeprogrammidele.

Kiire üleminek emakeelsele kooliharidusele oli väga kasulik kirjastustele. Soodsa konjunkturi tõttu püüdsid õppekirjanduse väljaandmisega tegeleda kõik juhtivad suur- ja väikekirjastused ning kirjastajad.

Aastail 1918-1940 ilmus õppekirjandust 201-lt kirjastuselt ja autor-kirjastajalt. Neist üle poolte (110) panus piirdus ainult ühe trükisega, 30 andsid välja kaks trükist ja 39 suutsid kirjastada 3-10 trükist. Ainult 23 kirjastust ja autor-kirjastajat andsid välja üle 10 trükise.

Kogu õppekirjandusest (2433 õpikut ja õppematerjali) oli kirjastuste poolt välja antud trükiste arv 2215 ja autor-kirjastajatelt 218 trükist.

Tähtsamateks õppekirjandust välja andnud kirjastusteks olid universaalsed kirjastused "Loodus" (759 trükist), Eesti Kirjanduse Selts (102), "Noor-Eesti Kirjastus" (191), "Rahvaülikool" (69) ja "Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus" (57 trükist). Raamatukaupmeestest kirjastas õppekirjandust kõige rohkem Gustav Pihlakas (73 trükist). Universaalsetele kirjastustele pakkusid tugevat konkurentsi spetsiaalsed kirjastused "Töökool" (164 trükist), "Kooperatiiv" ("Kooli-kooperatiiv";

176) ja "Kool" (Tartus; 117 trükist).

Juhtivatel kirjastustel kujunes tavaliselt välja kindel autorite kaader, kes varustas vastavat kirjastust sobivate käsikirjadega, samuti enam-vähem kindlad ainevaldkonnad, milles anti välja õppekirjandust.

Juhtpositsiooni õppekirjanduse väljaandmisel hoidis enda käes 1920. aastal asutatud kirjastus "Loodus". Sellelt kirjastuselt ilmus 50,5 % kõigist geograafiaõpikutest, 81,8% botaanika, 96 % zooloogia, 45 % ajaloo ja 34 % matemaatika alasest õppekirjandusest. Kirjastus võttis aktiivselt osa ka matemaatika standardõpikute koostamisest ja väljaandmisest. Kirjastusega "Loodus" tegid kaastööd A. Audova, H. Männik, J. Rumma, D. Koppel, S. Sütt, J. Lang, R. Rägo, J. Adamson, J. Aavik jpt.

Eesti Kirjanduse Selts (asut. 1907) andis põhiliselt välja ajaloo, inglise ja eesti keele ning kirjanduse õpikuid. Eesti keele alal tegid kirjastusega koostööd E. Muuk, K. Mihkla, M. Tedre; ajaloo alal J. Konks ja kirjanduse alal J. Aavik, H. Jänes, A. Meiesaar jt.

"Noor-Eesti Kirjastus" (asut. 1913) tegevus õppekirjanduse väljaandmisel oli suhteliselt lai: ajalugu, eesti keel, kirjandus, geograafia, matemaatika, usuõpetus, ladina keel. Kaastööd tegid E. Asson ja A. Möller (ajaloos), K. Mihkla ja A. Möller (kirjanduses), O. Pärlil (matemaatikas), E. Markus ja A. Parts (geograafias), J. Ainelo, H. Jänes, O. Parlo (eesti keeles).

Universaalsete kirjastuste kõrval olid arvestatavateks õppekirjanduse väljaandjateks spetsiaalsed kirjastused "Töökool" (asut. 1922), mille toodangust suure osa moodustasid töövihikud, tööjuhised ja saateained (kaastööd tegid produktiivselt J. Käis, R. Päts ja M. Nurmik) ja "Kooli-kooperatiiv" (asut. 1932. a. "Kooperatiivi" nime all), mille põhilisteks ainevaldkondadeks olid loomine, matemaatika, kirjandus ja kirjaõpetus.

Mõnikord ei sidunud õpikute autorid end ühegi kirjastuse või kirjastajaga, vaid kandes ise kõik õpikute väljaandmisega seotud kulutused, olid nad ise kirjastajateks saades kogu kasumi endale. Selliseid autoreid ei olnud palju, kuid neilt ilmus arvestatavaid õpikuid nii alg- kui keskkoo-

dele. Sageli moodustasid need õpikud sarju, olles kasutusel mitmes klassis. Nimetamist väärivad V. Tammani ja J. Aaviku "Väike leelo" ning J. Langi, A. Parise, V. Peedi ja G. Reiali "Väike looduse sõber".

Eesti Vabariigi perioodil andsid 105 autor-kirjastajat välja 218 õpperaamatut ja -materjali, mis moodustas 9 % kogu õppekirjandusest.

Põhilisteks õppekirjanduse väljaandmise keskusteks olid Tartu ja Tallinn (vastavalt 60,6 ja 33,9 % kogu õppekirjandusest) kui kõige kõrgema trükipotensiaaliga kultuurikeskused. Kokku ilmus õppekirjandust 14 geograafilises punktis Eestimaal.

Õppekirjanduse tiraažid. Eesti Vabariigi algusaastatel vajas emakeelne kool suurel hulgal uusi õpikuid, mistõttu õppekirjanduse tiraažid olid suhteliselt suured - keskmine tiraaž ulatus aastail 1918-1924 4000 eksemplarini. Edaspidi tiraažid vähenesid, kuna kirjastused muutusid oma äritegevuses väga ettevaatlikeks. Raamatuid püüti välja anda võimalikult optimaalses tiraažis, et vältida nende seismajäämist ladudesse ja seeläbi kanda kahjumit. Tiraažide määramisel võeti aluseks kooliõpilaste arv antud koolitüübi antud klassis, millest arvestati maha teatud protsent muust rahvusest õpilasi ja istumajäänuid. Uue trüki väljaandmisel peeti silmas ka ladudes seisva eelmise trüki õpikute arvu.

Õppekirjanduse hind. Kirjastused märkisid hinda raamatu kaanele harva, mistõttu objektiivset pilti tolleaegsete õpikute hindadest on raske saada; erandeiks olid kirjastused "Loodus", "Varrak", "Odamees" ja Tallinna Eesti Kirjastusühisus. Suure inflatsiooni tõttu kallines õppekirjandus 1920-ndatel aastatel väga kiiresti. Kui 1918. aastal maksid õpikud 3-10 marka, siis 1919-1920 aastail maksid sama mahuga õpikud juba 25-90 marka ning 1925-1926 juba 400-800 marka. Eesti krooni käibeletulekuga 1. jaanuaril 1928. aastal õppekirjanduse hinnad stabiliseerusid, jäädes püsima 1-3 krooni tasemele. Töövihikute ja harjutuskogumike hinnaks jäi 10-50 senti. Honoraride suurus õppekirjanduse puhul oli tavaliselt 18-20 % õpikute kaanehinnast; raamatukaupmeestele minev müügiprotsent (10-15 %) oli juba arvatud kaanehinna sisse.

Õpperaamatute kujundus. Õpperaamatuid võib oma kujunduse järgi jaotada tinglikult kahte suurde rühma. Esimesesse kuuluvad reaalarainete, loodusteaduste ja geograafia õpikud, millele on omased rohked joonised ja fotoõ ja milles kunstilise kujunduse osakaal on suhteliselt väike. Teise rühma moodustavad humanitaarainete õpikud (eriti lugemikud, ajaloo, laulmise ja usuõpetuse raamatud), milles on pöhirõhk asetatud kunstilisele kujundusele.

Õpperaamatute kujundus ja üldine välimus tegid 20 aasta jooksul läbi suured muudatused. 1920-ndate aastate alguse madala trükitehnilise taseme, algeliste fotode ja naiivsete illustratsioonide juurest jõuti 1930-ndatel aastatel meeldiva välimuse ja korraliku trükitehnilise tasemega õpperaamatuteni. Õppekirjanduse illustreerimisega tegelesid mitmed tuntud kunstnikud - E. Järv, R. Haavamägi, K.A. Hindrey, R. Kivit, E. Viiralt jt.

Uurimistöö võimaldab teha järgmised kokkuvõtavad järeldused:

- 1) Eesti Vabariigis kujunes välja emakeelne õpikute süsteem kõikidele koolitüüpidele;
- 2) õppekirjanduse väljaandmist mõjutasid kooliseadused, õppekavad ning riigi majanduslik olukord;
- 3) õppekirjandus ja selle väljaandmine kujunes vaba konkurentsi tingimustes;
- 4) valdava enamuse õppekirjandusest moodustasid eesti autorite originaalõpikud;
- 5) kirjastused olid eluliselt huvitatud õppekirjanduse väljaandmisest;
- 6) õppekirjandus oli rahvuskultuuri oluliseks osaks, aitas kaasa selle arengule.

Lõpetuseks soovib autor tänada oma juhendajat filoloogia kandidaati professor Mare Lotti asjalike märkuste eest, mis aitasid kaasa selle uurimistöö valmimisele.